

ТРАНСФАРМАЦЫЯ ПРАВААДНОСІН ВА ЁМОВАХ ЛІЧБАВІЗАЦЫІ ПРАВА

В.М. Лянцэвіч

Беларускі дзяржаўны эканамічны ўніверсітэт

Анатацыя

Артыкул прысвечаны выяўленню асноўных зменаў, каторыя адбываюцца ў праваадносінах на фоне пашырэння лічбавізацыі дзяржавы і грамадства.

Ключавыя словы: інфармацыя, Big Data, крыптавалюта, персанальныя дадзеныя, лічбавы двойнік, лічбавая смерць, кібаргізацыя, інтэрнэт рэчаў (IoT).

“Лічба” ў сучасным свеце ўсё шырэй ахоплівае жыццядзейнасць чалавека і грамадства. Гэта стала вынікам шырокага ўплыву навукі, якая пранікае ва ўсе сферы, выключнай ролі тэхнікі і тэхналогій, без якіх сёння нельга ўявіць сваё існаванне. У сваю чаргу, гэта ставіць пытанне прававога рэгулявання адносін, звязаных з шырокім працэсам лічбавізацыі, – ва ўмовах постіндустрыяльнага грамадства права не страціла сваёй рэгулятыўнай функцыі, аднак сучасны тэхналагічны бок грамадства прыводзіць да карэнных зменаў усёй сістэмы ўспрыняцця права [1, с. 7]. Пры гэтым прадмет прававога рэгулявання істотна мадыфікуецца. Лічбавы фармат ужо шчыльна падыходзіць да праваадносін, так што ў пэўнай ступені можна гаварыць аб трансфармацыях, якія адбываюцца ў найважнейшым звяне механізма прававога рэгулявання.

Разумеючы пад праваадносінамі сацыяльныя адносіны, урэгуляваныя прававымі актамі, якія ўзнікаюць паміж суб’ектамі права ў мэтах ажыццяўлення ўзаемных правоў і абавязкаў [2, с. 111], вылучым асноўныя элементы структуры праваадносін: аб’ект, суб’ект, суб’ектыўныя правы і юрыдычныя абавязкі ўдзельнікаў праваадносін (дзеянні).

Асноўным аб’ектам праваадносін у інфармацыйным грамадстве, каторае сёння вылучаюць як другую стадыю постіндустрыяльнага грамадства, становіцца інфармацыя. У публічных і прыватных праваадносінах найважнейшае значэнне мае магчымасць доступа да інфармацыйных рэсурсаў, прычым не толькі да асобных дакументаў, але і да інфармацыйных баз, вялікіх аб’ёмаў дадзеных, каторыя апрацоўваюцца з выкарыстаннем тэхналогій аналізу Big Data (высокая хуткасць, аб’ём і разнастайнасць набораў дадзеных). Падобныя інфармацыйныя базыносяць адкрыты характар, што дазваляе грамадзянам атрымліваць інфармацыю органаў дзяржаўнага кіравання, удзельнічаць у грамадскіх дыскусіях, інтэрактыўным абмеркаванні законапраектаў. З другога боку, з’яўляецца праблема аховы дадзеных: пры зборы і аналізе вялікіх аб’ёмаў дадзеных, калі ажыццяўляецца незаконны доступ да іх, альбо персанальныя дадзеныя некарэктна выкарыстоўваюцца, узнікаюць пытанні аб іх канфідэнцыйнасці і бяспецы.

Яшчэ адной праблемай у гэтым кантэксце становіцца парушэнне аўтарскіх правоў і іншых формаў інтэлектуальнай уласнасці, калі дадзеныя

выкарыстоўваюцца без дазволу праваўладальніка. Перад законатворцамі таксама стаіць праблема рэгулявання збору, выкарыстання і захоўвання вялікіх аб'ёмаў дадзеных.

Нарэшце, яшчэ адно пытанне – этычнасць выкарыстання тэхналогій Big Data: калі на падставе такіх дадзеных будуць прымацца адпаведныя рашэнні, то хто будзе несці за іх адказнасць? Сёння гэта пытанні бліжэйшай перспектывы, каторыя ўжо стаяць перад сучасным законатворцам. У грамадзянскім заканадаўстве Беларусі толькі нераскрытая інфармацыя з'яўляецца асобным аб'ектам права (арт. 128 Грамадзянскага кодэкса Рэспублікі Беларусь), але дадзенае паняцце адносіцца да права інтэлектуальнай уласнасці [3].

Адносна новым аб'ектам права ў інфармацыйным грамадстве становяцца формы лічбавых плацёжных сродкаў – крыптавалюты і электронныя грошы. У Рэспубліцы Беларусь з 3 сакавіка 2018 г. дзейнічае Дэкрэт № 8 “Аб развіцці лічбавай эканомікі”, паводле каторага вылучаюцца асноўныя прынцыпы прававога рэгулявання двух груп токенаў – 1) токенаў, якія зацвярджаюць права іх уладальніка на аб'ект грамадзянскіх правоў; 2) так званых крыптавалют – токенаў і біткоінаў, каторыя выкарыстоўваюцца ў міжнародным абароце як універсальны сродак абмену. Пры гэтым беларуская даследчыца Т.М. Халецкая яшчэ ў 2018 г. адзначала, што паняцце крыптавалюты не дае яснасці наконт яе прававой прыроды [4, с. 139]. Такім чынам, ва ўмовах паступальнага развіцця лічбавай эканомікі неабходна распрацоўваць больш дакладныя крытэрыі, каторыя б вызначалі прававы статус крыптавалюты ў Беларусі.

Асноўным індывідуальным *суб'ектам* праваадносін у беларускім праве з'яўляецца фізічная асоба, чалавек, носьбіт юрыдычных правоў і абавязкаў, каторы можа ажыццяўляць юрыдычна значныя дзеянні і несці за іх адказнасць. Лічбавае асяроддзе выяўляе новую разнавіднасць суб'екта дадзенага рода – віртуальную асобу альбо лічбавы вобраз, як правіла, зашыфраваны сеткавым іменем. Ідэнтыфікацыя IP-адраса ў дадзеным выпадку часцей за ўсё магчыма (усё, што зашыфравана, можа быць расшыфравана), але не заўсёды гэта дазваляюць тэхнічныя сродкі. І калі пры заключэнні камерцыйных здзелак у шэрагу выпадкаў персанальныя дадзеныя не адыгрываюць ролі, то пры парушэннях права суб'ектам гэта становіцца праблемай. Расійская даследчыца Э.В. Талапіна зазначае шматграннасць праблемы ідэнтыфікацыі асобы ў інтэрнэце і звязвае яе з рознымі парушэннямі правоў шырокага кола суб'ектаў [5, с. 7].

Адной з найбольш значных праблем дадзенага роду з'яўляецца абарона персанальных дадзеных. Артыкул 28 Канстытуцыі Рэспублікі Беларусь ускладае на дзяржаву абавязак стварэння ўмоваў для абароны персанальных дадзеных. Артыкул 1 Закона Рэспублікі Беларусь “Аб абароне персанальных дадзеных” ад 7 мая 2021 г. № 99-З дае пералік агульнадаступных і спецыяльных дадзеных асобы, каторыя павінны абараняцца. Асноўная праблема, такім чынам, тычыцца гарантый абароны пераведзеных у лічбавы фармат дадзеных аб асобе. Найбольш відавочны варыянт на дадзены момант –

прызнанне за персанальнымі дадзенымі статуса аб'екта грамадзянскага права і прымяненне да яго рэжыма права ўласнасці [6, с. 422].

У пачатку 2000-х гг. з'яўляецца тэрмін “лічбавы двойнік” (Digital Twin) – віртуальная копія рэальнага аб'екта, сістэмы, альбо нават чалавека. Падобныя статычныя двойнікі неадусаўлённых прадметаў у прамысловасці, энергетыцы, на транспарце, у праектаванні гарадской прасторы дапамагаюць палепшыць эфектыўнасць і бяспеку аб'ектаў і сістэм, скараціць выдаткі на іх эксплуатацыю і абслугоўванне. Лічбавыя двойнікі фізічных асобаў могуць узаемадзейнічаць як дынамічныя агенты, у адпаведнасці з пэўнымі нарматыўнымі ўстаноўкамі [7, с. 144]. Гэта ізноў уздымае праблему абароны персанальных дадзеных, каторыя могуць выкарыстоўвацца без згоды і нават ведама чалавека, што парушае права прыватнасці.

Акрамя таго, узнікае пытанне аб уласнасці лічбавага двойніка: хто валодае і кантралюе лічбавую копію асобы? Ці магчыма яе перадаць трэцім асобам альбо прадаць? Якія правы, абавязкі, а таксама гарантыі аховы мае чалавек адносна сваёй лічбавай копіі?

Яшчэ адзін аспект – этычны: неабходнасць усталявання пэўных абмежаванняў на выкарыстанне лічбавых двойнікоў фізічных асоб, каторыя б не дапусцілі маніпуляцый і кантролю над чалавекам.

З улікам таго, што рэжым абароны персанальных дадзеных дзейнічае толькі ў адносінах да жывых людзей, лічбавізацыя ўзнімае пытанне лёсу лічбавых актываў пасля смерці чалавека, паколькі з выявамі, галасамі, інфармацыяй з акаўнтаў памерлых магчымы рэальныя махінацыі. Оксфардскі інтэрнэт-інстытут ажыццяўляе маштабную распрацоўку рэгулятыўных прынцыпаў распараджэння лічбавымі актывамі пасля смерці чалавека [7, с. 149]. Пры гэтым нават у дзяржавах, каторыя значна больш прасунуліся ў пытаннях прававога рэгулявання лічбавай спадчыны, у выпадку, калі справа тычыцца асабістай перапіскі, выяваў памерлага, у кожнай асобнай справе неабходна асобнае судовае рашэнне [6, с. 422].

У некаторых краінах (Францыя, “Закон аб лічбавай рэспубліцы (дзяржаве)” 2016 г.) замацавана права на лічбавую смерць – знішчэнне па рашэнні ўласніка ўсіх яго лічбавых дадзеных.

Калі звесці пытанне да простага рэгулявання карыстальніцкімі пагадненнямі з пастаўшчыкамі анлайн-паслуг аб атрыманні ў спадчыну правоў нябожчыка, гэта не вырашыць праблемы забеспячэння рэжыму таямніцы. Такім чынам, неабходны дакладна прапісаныя ў заканадаўстве падставы, паводле каторых будзе забяспечана права доступу да інтэрнэт-інфармацыі карыстальніка пасля яго смерці [8, с. 100].

Права павінна ўлічваць з'яўленне новых тэхнічных распрацовак. Так, паводле Праграмы сацыяльна-эканамічнага развіцця Рэспублікі Беларусь на 2021–2026 гг. (Указ ад 29.07.2021 г. № 292) прадугледжана развіццё шматфункцыянальных беспілотных авіяцыйных і рабацізіраваных комплексаў і сістэм з выкарыстаннем тэхналогій штучнага інтэлекту (гл. 6), што ўздымае ў навукова-практычным асяродку дыскусію аб адказнасці за дзеянні падобных сістэм: будзе яе несці ўласнік, праграміст-распрацоўшчык альбо аператар.

Расейскі прафесар Ю.А. Ціхамірава з сааўтарамі прапануюць ідэю падзелу адказнасці за памылкі робата альбо за шкоду, катрую ён наносіць [1, с. 9]. У заходніх краінах вядзецца дыскусія аб наданні робатам статуса суб'ектаў права і ўвядзенні для іх асабістай адказнасці.

Узрастае асабістая залежнасць чалавека ад розных механізмаў, каторая асабліва ярка праяўляецца ў стварэнні прыстасаванняў, якія замяняюць органы і часткі цела чалавека. Правам рэгулюецца кібаргізацыя чалавечага арганізма па медыцынскіх паказчыках. Але недалёка той час, калі чалавецтва пачне штучна паляпшаць фізічныя і інтэлектуальныя здольнасці здаровага чалавека. Праблема мае як этычны, так і прававы бок: у якой ступені чалавек застаецца чалавекам, а значыць суб'ектам права, у сітуацыі, калі яго ўласныя органы замяняюцца штучнымі [1, с. 16]. Амаль дзесяць гадоў таму, у 2014 г., The Atlantic надрукавала вынікі семінара, на каторым абмяркоўваліся перспектывыя пытанні палітыка-прававога рэгулявання распрацовак, звязаных з мадыфікацыяй мозга. Грамадскасці быў прадстаўлены праект “Magna Cortica” – пэўны комплекс правоў і абмежаванняў, накіраваных на прадухіленне патэнцыйных злоўжыванняў пры імкненні да кагнітыўных паляпшэнняў. Сярод асноўных правоў, прапанаваных на абмеркаванні – права на самапазнанне, права на самамадыфікацыю і права адмовіцца ад яе, права змяняць альбо адмовіцца ад змяненняў сваіх дзяцей, а таксама права ведаць аб тых, хто быў зменены [9]. У навуковай дыскусіі – галасы як функцыяналістаў, так і прыхільнікаў ідэі неабходнасці захавання матэрыяльнага субстрата свядомасці чалавека [1, с. 15].

У нацыянальным беларускім праве неабходна замацаванне статуса інфармацыйных пасрэдкаў – блогераў, правайдэраў.

Адкрытым на сённяшні час застаецца пытанне аб электроннай юрыдычнай асобе – арганізацыі, каторая ствараецца і існуе выключна ў электроннай форме і не мае пэўнага месцазнаходжання. Гэта бачыцца пытаннем бліжэйшай перспектывы.

Складаны і шматаспектны комплекс праблем, звязаных з лічбавізацыяй права, сёння мае больш пытанняў, з якімі грамадства сутыкнецца ў бліжэйшай перспектыве, чым адказаў. Віцебскі навуковец А.А. Бачкоў гаворыць аб неабходнасці стварэння новай сінтэзнай макратэорыі дзяржавы і права [10, с. 6].

Дзеянні ўдзельнікаў праваадносін таксама пераходзяць у лічбавы фармат. Заканадаўча прызнаны аўтаплацяжы (будучыя здзелкі), афармленне згоды на заключэнне здзелкі ў інтэрнэце ажыццяўляецца простым какнклюдэнтным дзеяннем.

Выказванне меркавання праз інтэрнэт цалкам магчыма; пры гэтым яно можа быць выкарыстана як абцяжарваючая акалічнасць пры прыцягненні асобы да адказнасці.

Лічбавая рэальнасць ставіць новыя патрабаванні да рэгулявання гандлёвых платформаў: Закон Рэспублікі Беларусь аб абароне правоў спажыўцоў ад 9 студзеня 2002 г. № 90-3 не прадугледжвае рэгулявання інтэрнэта рэчаў (Internet of Things, IoT) – сеткі, у каторай электронныя

прылады ўзаемадзейнічаюць паміж сабой і з чалавекам, абменьваюцца інфармацыяй, выконваюць пэўныя задачы. Не акрэслены абавязкі і не вызначана адказнасць вытворцаў і апэратараў прылад IoT, не распрацаваны стандарты і пратаколы сувязі і кіравання прыладамі IoT. У дадзеным выпадку бачыцца неабходнасць распрацоўкі спецыяльнага заканадаўства, каторае б забяспечвала ахову правоў і інтарэсаў карыстальнікаў, а таксама цеснае міжнароднае супрацоўніцтва для забеспячэння адзінага падыхода да рэгулявання IoT.

Такім чынам:

– пашырэнне лічбавізацыі публічнай і прыватнай сферы ставіць пытанне фарміравання дзяржавай апераджальнай мадэлі прававога рэгулявання грамадскіх адносін: інавацыйная дзяржава павінна бачыць перспектывыя праблемы і належным чынам на іх рэагаваць;

– ва ўмовах паступальнага развіцця лічбавай эканомікі неабходна распрацаваць больш дакладныя крытэрыі, каторыя б вызначалі прававы статус крыптавалюты ў Беларусі;

– неабходна прызнанне за персанальнымі дадзенымі статуса аб'екта грамадзянскага права і прымяненне да яго рэжыма права ўласнасці, што дазволіць стварыць больш эфектыўную сістэму іх абароны;

– у заканадаўстве неабходны дакладна прапісаныя падставы, паводле каторых будзе забяспечана права доступу да інтэрнэт-інфармацыі карыстальніка пасля яго смерці, што магчыма пры распрацоўцы спецыяльнага закона;

– патрабуецца вызначэнне прававога статуса робатаў з тэхналогіямі штучнага інтэлекту;

– неабходна распрацоўка нормаў, каторыя б забяспечвалі ахову правоў і інтарэсаў карыстальнікаў, а таксама цеснае міжнароднае супрацоўніцтва для забеспячэння адзінага падыхода да рэгулявання інтэрнэта рэчаў;

– у свеце вышэйзгаданых фактараў бачыцца мэтазгодным фарміраванне ў нацыянальнай сістэме права новай комплекснай галіны – лічбавага права.

Спіс выкарыстаных крыніц:

1. Тихомирова, Ю. А. Право и цифровая информатизация / Ю. А. Тихомирова, Н. В. Кичигин, Ф. В. Уомартова, С. Б. Бальхаева // Право. Журнал ВШЭ. – 2021. – № 2. – С. 4–23.

2. Бялт, В. С. К вопросу о понятии и признаках правоотношений / В. С. Бялт, С. Ю. Чимаров // Международный журнал гуманитарных и естественных наук. – 2022. – Т. 3-1 (66). – С. 109–112.

3. Лосев, С. С. Нераскрытая информация в системе объектов гражданских прав [Электронный ресурс] / С. С. Лосев. – Режим доступа : http://edoc.bseu.by:8080/bitstream/edoc/7705/1/Losev%20S.S._2013%20T2%20410-411.pdf. – Дата доступа: 01.12.2023.

4. Халецкая, Т. М. Недостатки правового регулирования оборота криптовалюты в Республике Беларусь / Т. М. Халецкая // Актуальные

проблемы гуманитарных и социально-экономических наук. – 2018. – № 12. – С. 138–140.

5. Талапина, Э. В. Право и цифровизация: новые вызовы и перспективы / Э. В. Талапина // Журн. рос. права. – 2018. – № 2. – С. 5–17.

6. Лянцэвіч, В. М. Суб'ект праваадносін ва ўмовах лічбавізацыі права / В. М. Лянцэвіч // Право. Экономика. Социальное партнерство [Электронный ресурс] : сб. науч. тр. Междунар. ун-т «МИТСО» ; редкол. : В. Ф. Ермолович (гл. ред.) [и др.]. – Минск : Междунар. ун-т «МИТСО», 2023. – С. 421–424.

7. Назаров, В. Н. Цифровой двойник как субъект информационной этики / В. Н. Назаров // Этич. мысль. – 2020. – Т. 20. – № 1. – С. 142–154.

8. Данилов, Н. А. Правовое регулирование доступа к информации пользователя сети Интернет после его смерти : сравнительно-правовое исследование / Н. А. Данилов, В. В. Силкин // Журнал зарубежного законодательства и сравнительного правоведения. – 2021. – Т. 17. – № 1. – С. 86–101.

9. From #10YF2014: Magna Cortica [Electronic resource]. – Mode of access : <https://legacy.iftf.org/future-now/article-detail/from-10yf2014-magna-cortica/>. – Date of access : 02.12.2023.

10. Бочков, А. А. Современное государство и право в условиях цифровой реальности / А. А. Бочков // Право. Экономика. Психология. – 2019. – № 1. – С. 3–9.